

ἀληθοῦς πολιτεύματος ἀντί τῆς ρωπογραφίας, ἣτις ἐκαλεῖτο Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία. Ἄλλ' ἦτο λίαν ιδεώδης ἢ εἰκῶν, ἀνεφάρμοστος διὰ γηγενεῖς ἀνθρώπους· ἐντεῦθεν ἢ ἀποτυχία αὐτῆς, ἢ παρανόησις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν φίλων. Ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Πλάτωνος, χαράσσοντος τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ σκέψεις καὶ νοουθεσίας, ὑπέβοσκεν ἢ ἀγανάκτησις, ἢ πικρία κατὰ τῆς συγχρόνου διαφθορᾶς, καὶ ἐντεῦθεν ἢ μελαγχολικὴ ἐπίχρωσις, ἢ χαρακτηρίζουσα τὴν Πολιτείαν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔργον αὐτοῦ, ἀσυνήθης δ' εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἐπιζητοῦντος ταῦς πόθους αὐτοῦ ἐν τούτῳ τῷ βίῳ μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ. Δυστυχῶς, ὡς φιλόσοφος, ὡς ζῶν καὶ διανοούμενος ἄνθρωπος ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀρθῇ ὑπεράνω τῶν συγχρόνων του, νὰ διεκφυγῇ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Οὕτω παρεΐδε τὰ ὅρια τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, παρεγνώρισε τὸν ἠθικὸν ὀργανισμόν καὶ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις ἀμφοτέρων, ἠρνήθη δὲ τὴν ἐλευθέραν προσωπικότητα καὶ αὐτονομίαν τοῦ ἀτόμου. Ἄλλ' ἂν ἡ Πολιτεία δὲν ὑφίσταται διὰ τὴν ἐπιστήμην ὡς σύνολον, ἐπιστήμου ἀπολαῦσον κύρους παρὰ ταῖς μετὰ ταῦτα γενεαῖς, ὡς ἔργον ἐξόχου νοῦ, ὑποβάλλον ἐἰς ἀνάλυσιν τὰ τολμηρότατα τῶν προβλημάτων, τῶν ἀπ' αἰῶνων ἀπασχολούντων τὸν ἄνθρωπον, ἔσται ἀείποτε πολύτιμος συμβολὴ πρὸς μελέτην καὶ κατανόησιν οὐκ ὀλίγων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πάσης ἐποχῆς φαινομένων. Ὡς τοιαύτη, εἰ καὶ ἐλλιπής, διέμεινε καὶ διαμένει ἐν τῶν περιφανεστάτων μνημείων τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

Νόμοι

Ἡ Πολιτεία εἶνε τὸ πρότυπον παντὸς πολιτικοῦ συστήματος, οὐχὶ ὁποῖον δύναται, ἀλλ' ὁποῖον πρέπει νὰ εἶνε. Αὐτὸς ὁ Πλάτων δὲν εἶχε πεποιθήσιν εἰς τὴν καὶ κατ' ἐλάχιστον τελεσφόρησιν τοῦ ἔργου του. Κατενόει, ὅτι τοιαύτη πολιτεία ἦτο δυσχερὲς νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀναγκαιῶς ἀπῆτει πολίτας ὑπερτέρους γηίνων παθῶν, μετὰ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οἷα νῦν τυγχάνει οὖσα, ἦτο ἀδύνατον νὰ συνυπάρξῃ. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἡ πολιτεία ἠρεΐδετο ἀπολύτως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου· τούτου μὴ συμβαίνοντος, ἄρχοντες δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τοῦ πάθους, φθορὰ ἐπέρχεται σὺν τῷ χρόνῳ, καταστρεφομένων τῶν πολιτειῶν, καθὼ μηδενὸς ἠθικοῦ δε-

σμοῦ συγκρατοῦντος αὐτάς. Καί τὸ μὲν πρῶτον εἶδος τῆς πολιτείας δεῖται οὐρανίων ἀνθρώπων, τὸ δὲ δεύτερον εἶνε πάλιν ἀνάξιον ἀνθρώπου, παρασκευάζον τὴν ἐξουθένωσιν αὐτοῦ. Τί λοιπὸν τὸ ποιητέον; Ζητεῖται ἢ ἀνεύρεσις μέσης ὁδοῦ, ἀφοῦ τὸ ἀπόλυτον δίκαιον, οἷον ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ λόγου, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ πραγματωθῇ καθ' ὀλοκληρίαν ἐν πεπερασμένῃ κοινωνίᾳ. Ἐντεῦθεν ἢ ὑποτύπωσις ἐτέρου εἶδους πολιτείας, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου ἀπολύτως ἐρειδομένης, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπὶ τῶν νόμων, τῶν θεσμῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Καί τοῦτο εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῶν *Νόμων*, ἢ παράστασις πολιτείας πραγματοποιησίμου, συμφώνου πρὸς τὰ δεδομένα, πρὸς τὰ πλεονεκτήματα ἡμῶν καὶ μειονεκτήματα, ἐκεῖνα μὲν προαγούσης, ταῦτα δὲ δεσποζούσης καὶ χαλιναγωγούσης.

Τῆς Πολιτείας δύναμις, ἐναρμονίως τὰς ἀρετὰς αὐτῆς εἰς ἓν συγκρατοῦσα ὅλον, ἦτο ἡ Δικαιοσύνη, βασιζομένη ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἀξιωματοῦ ἑκαστοῦ τὰ αὐτοῦ πράττειν. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη πολιτεία εἶνε δυσπραγματοποίητος. Ὁ φιλόσοφος ἄρα πρέπει νὰ σκεφθῇ περὶ ὀργανώσεως ἐτέρας, μᾶλλον προσηκούσης καὶ συμφώνου πρὸς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτήρα. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον ν' ἀνακηρυχθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐτέρα δύναμις ἀντὶ τῆς δικαιοσύνης. Αὕτη ἔσται ἡ Σωφροσύνη. Ἡ πρώτη δύναμις, ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, οὐδεμίαν ἐκπροσωπεῖ εἰδικὴν τῆς ψυχῆς ιδιότητα, ἀλλ' εἶνε ἡ συνδέουσα τὰς ἄλλας δύο, τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ θυμοειδές. Τοῦτο ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Ἄλλ' ἐν τοῖς Νόμοις ἀντικαθίστησι τὴν δικαιοσύνην ἢ σωφροσύνην. Ὅπως ἐκείνη ἦτο τῆς Πολιτείας τὸ βᾶθρον, οὕτως ἡ σωφροσύνη ἤδη εἶνε ἡ ἄγκυρα τῆς ἐπὶ τῶν Νόμων ἐρειδομένης πολιτείας. Αὕτη μετριάζει τῆς ψυχῆς τὰ πάθη, ἐπιφέρει δὲ τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἐνότητα ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ.

Ἐν τῇ Πολιτείᾳ δὲν ὑφίστατο ἀνάγκη νόμων, ὀριζόντων τί ὀφείλει νὰ πράττῃ ἕκαστος· ἅπαντες οἱ πολῖται εἶχον ἢ τοῦλάχιστον ὄφειλον νὰ ἔχωσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου καὶ τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, τὴν ἐπιτάττουσαν ἐκάστῳ τὰ αὐτοῦ πράττειν. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἐν τῇ *Νομοπολιτείᾳ*. Ἐνταῦθα ὁ νόμος εἶνε ὁ ὑπέρτατος πάντων ἄρχων: « Εἴ ποτέ τις ἀνθρώπων φύσει ἱκανός, θείᾳ μοίρᾳ γεννηθείς, παραλαβεῖν δυνατὸς εἶη, νόμων οὐδὲν ἂν δέοιτο τῶν ἀρξόντων ἑαυτοῦ· ἐπιστήμης γὰρ οὔτε νόμος οὔτε τάξις οὐδεμία κρείττων,

οὐδὲ θέμις ἔστι νοῦν οὐδενὸς ὑπήκοον οὐδὲ δούλον, ἀλλὰ πάντων ἄρχοντα εἶναι, ἐάν περ ἀληθινὸς ἐλεύθερός τε ὄντως ἢ κατὰ φύσιν· νῦν δὲ — οὐ γάρ ἐστιν οὐδαμοῦ οὐδαμῶς, ἀλλ' ἢ κατὰ βραχύ, διὸ δὴ τὸ δεύτερον αἰρετέον, τάξιν τε καὶ νόμον, ἃ δὴ τὸ μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὄρα καὶ βλέπει, τὸ δ' ἐπὶ πᾶν ἀδυνατεῖ». Οὐδ' αὐτοὶ δὲ οἱ ἄρχοντες εἶνε, οὔτ' ὀφείλουσι νὰ ἦνε τῶν νόμων ὑπέρτεροι· « τοὺς δ' ἄρχοντας λεγομένους νῦν ὑπηρέτας τοῖς νόμοις ἐκάλεσα, οὔτε καινοτομίας ὀνομάτων ἕνεκα, ἀλλ' ἠγοῦμαι παντὸς μᾶλλον εἶναι παρὰ τοῦτο σωτηρίαν τε πόλει καὶ τούναντίον· ἐν ἣ μὲν γὰρ ἂν ἀρχόμενός τε ἢ καὶ ἄκρως νόμος, φθορὰν ὄρω τῇ τοιαύτῃ ἐπιβίῳ οὖσαν· ἐν ἣ δὲ ἂν δεσπότης τῶν ἀρχόντων, σωτηρίαν καὶ πάνθ' ὅσα θεοὶ πόλεσιν ἔδωσαν ἀγαθὰ γιγνόμενα καθορᾶ . . . Προρρητέον δὴ τι περὶ πάντων τοιούτων τοιόνδε, ὡς ἄρα νόμους ἀνθρώποις ἀναγκαῖον τίθεσθαι καὶ ζῆν κατὰ νόμους, ἢ μηδὲν διαφέρειν τῶν πάντη ἀγριωτάτων θηρίων, ὅτι φύσις ἀνθρώπων οὐδενὸς ἰκανὴ φύεται, ὥστε γινῶναι τε τὰ συμφέροντα ἀνθρώποις εἰς πολιτείαν καὶ γνοῦσα τὸ βέλτιστον αἰεὶ δύνασθαι τε καὶ ἐθέλειν πράττειν· γινῶναι μὲν γὰρ πρῶτον χαλεπὸν, ὅτι πολιτικῇ καὶ ἀληθεῖ τέχνῃ οὐ τὸ ἴδιον, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ἀνάγκη μέλειν — τὸ μὲν γὰρ κοινὸν ξυτρεῖ, τὸ δὲ ἴδιον διασπᾷ τὰς πόλεις — καὶ ὅτι ξυμφέρει τῷ κοινῷ τε καὶ ἰδίῳ, τοῖν ἀμφοῖν, ἢν τὸ κοινὸν τιθῆται καλῶς μᾶλλον ἢ τὸ ἴδιον » (1).

Οὗτοι οἱ νόμοι, οἵτινες εἶνε ἢ βάσις τῆς πολιτείας καὶ εἰς οὓς ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται καὶ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, εἶνε ἀνάγκη οὐ μόνον νὰ τιθῶνται καὶ ν' ἀνακηρύττωνται, ἀλλὰ νὰ ἐπιβάλληται τὸ κῦρος αὐτῶν καὶ διὰ τῆς πειθοῦς, ὅπου δὲ αὕτη δὲν ἰσχύει, διὰ τῆς βίας. Καὶ ἢ μὲν διὰ τῆς βίας ἐπιβολὴ τῶν νόμων προσήκει τυράννοις, οἵτινες « οὐ πειθοῖ κεραυνύντες τὴν ἀνάγκην νομοθετοῦσιν, ἀλλ' ἀκράτῳ μόνον τῇ βίᾳ »· ἢ δὲ διὰ τῆς πειθοῦς ἀνάρρησις αὐτῶν ὀφείλει νὰ εἶνε μέλημα τοῦ ὄντως νομοθέτου. Ὁ νόμος λοιπὸν ὀφείλει νὰ διαίρηται εἰς δύο κύρια μέρη: πρῶτον τὸ προοίμιον, δικαιολογητικὴν ἔκθεσιν τῶν λόγων, δι' οὓς οὗτος τίθεται, καὶ δεύτερον τὸν ἰδίως νόμον· « ὃ δὴ τυραννικὸν ἐπιτάγμα ἀπεικασθὲν ἐρρήθη τοῖς ἐπιτάγμασι ταῖς τῶν ἰατρῶν, οὓς εἶπομεν ἀνελευθέρους, τοῦτ' εἶναι νόμος ἀκράτος, τὸ δὲ πρὸ τούτου ρηθὲν, πειστικὸν λεχθὲν ὑπὸ τοῦδε, ὄντως μὲν εἶναι

(1) Νόμ. 874-875.

πειστικόν, προοιμίου μὴν τοῦ περὶ λόγους δύναμιν ἔχειν· ἵνα γὰρ εὐ-
μενῶς καὶ διὰ τὴν εὐμένειαν ἀμαθέστερον τὴν ἐπίταξιν, ὃ δὴ ἐστὶν ὁ
νόμος, δέξηται ᾧ τὸν νόμον ὁ νομοθέτης λέγει, τούτου χάριν εἰρησθαι
μοι κατεφάνη πᾶς ὁ λόγος οὗτος, ὃν πείθων εἶπεν ὁ λέγων· διὸ δὴ
κατὰ γε τὸν ἐμὸν λόγον τοῦτ' αὐτό, προοίμιον (1).

« Πρώτη μὲν τοίνυν πόλις τέ ἐστὶ καὶ πολιτεία καὶ νόμοι ἄριστοι,
ὅπου τὸ πάλαι λεγόμενον ἄν γίγνηται κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν ὅτι μάλ-
ιστα· λέγεται δέ, ὡς ὄντως ἐστὶ κοινὰ τὰ φίλων· τοῦτ' οὖν εἴτε που
νῦν ἐστὶν εἴτ' ἐστὶ ποτέ, κοινὰς μὲν γυναῖκας, κοινούς δὲ εἶναι παῖ-
δας, κοινὰ δὲ χρήματα ξύμπαντα, καὶ πάσῃ μηχανῇ τὸ λεγόμενον
ἴδιον πανταχόθεν ἐκ τοῦ βίου ἅπαν ἐξήρηται, μεμηχάνηται δ' εἰς τὸ
δυνατόν, καὶ τὰ φύσει ἴδια κοινὰ ἀμηγέπη γεγονέναι, οἷον ὄμματα
καὶ ὄτα καὶ χεῖρας κοινὰ μὲν ὄραν δοκεῖν καὶ ἀκούειν καὶ πράττειν,
ἐπαινεῖν τε αὐτὰ καὶ ψέγειν καθ' ἓν ὅτι μάλιστα ξύμπαντας ἐπὶ τοῖς αὐ-
τοῖς χαίροντας καὶ λυπούμενους, καὶ κατὰ δύναμιν οἵτινες νόμοι μίαν
ὅτι μάλιστα πόλιν ἀπεργάζονται, τούτων ὑπερβολῇ πρὸς ἀρετὴν οὐ-
δεὶς ποτε ὄρον ἄλλον θέμενος ὀρθότερον οὐδὲ βελτίω θήσεται· ἢ μὲν
δὴ τοιαύτη πόλις, εἴ τε που θεοί, ἢ παῖδες θεῶν αὐτὴν οἰκοῦσι πλείους
ένός, οὕτω διαζῶντες εὐφραϊνόμενοι κατοικοῦσι· διὸ δὴ παράδειγμα
γε πολιτείας οὐκ ἄλλη χρὴ σκοπεῖν, ἀλλ' ἐχομένους ταύτης τὴν ὅτι
μάλιστα τοιαύτην ζητεῖν κατὰ δύναμιν· ἦν δὲ νῦν ἡμεῖς ἐπιχει-
ρήκαμεν, εἴη τε ἄν γενομένη πῶς ἀθανασίας ἐγγύτατα καὶ ἢ μία
δευτέρως· τρίτην δὲ μετὰ ταῦτα, ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ, διαπερανούμεθα » (2).

Τίς ἢ τρίτη αὕτη πολιτεία; Ὁ θάνατος δὲν ἐπέτρεψεν ἴσως εἰς τὸν

(1) Νόμ. 723. Ἡ ἰδέα τῆς διὰ προοιμίων ἐξηγητικῶν δημοσιεύσεως τῶν νόμων πολλα-
χῶς συνεζητήθη ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Κατὰ τὸν Κικέρωνα, δὲν εἶνε τοῦτο προσωπι-
κὴ σύλληψις τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ τῶν λοκρῶν νομοθετῶν Ζαλεύκου καὶ Χαρώνδα, τοῦθ'
ὅπερ ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν παρὰ Σιτοβαίῳ ἀποκειμένων ἀποσπασμάτων τῶν προοιμίων,
ὧν ἐν τούτοις διημφισθητήθη ἡ γνησιότης, πολλῶν κριτικῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι ταῦτα
ἐποιήθησαν κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας. Ἀληθῆ ἢ γνήσια ταῦτα εἶνε
λίαν ἐνδεικτικά, Ἐὰ τοιαῦτα προοίμια, λέγει δικαίως ὁ γερμανὸς *Hildenbrand* (*Rechts
und Staatsphilosophie* 1, 184), ζωοποιοῦσι τὸ νεκρὸν γράμμα τοῦ νόμου, ὃ δὲ *Cou-
sin* (*Œuvres de Platon* 7, *Les Lois, Argument*), θαυμάζων τὴν ἰδέαν ταύτην
τοῦ Πλάτωνος ἢ τῶν λοκρῶν νομοθετῶν, παρατηρεῖ, ὅτι μόλις κατὰ τοὺς τελευταίους
χρόνους ἐν Εὐρώπῃ γίνεται χρῆσις προοιμίων, κατὰ τὴν εὐχὴν τοῦ ἀθηναίου φιλοσό-
φου, ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν νόμων παρὰ τοῖς ἀντιπροσωπικοῖς πολιτεύμασιν.

(2) Νόμ. 739.

Πλάτωνα νὰ γράψῃ αὐτήν· τὴν πρώτην γινώσκωμεν ἤδη· ἡ δὲ δευτέρα, ἀπὸ τῶν Νόμων ἀπορρέουσα, ἔχει ὡς ἀκολούθως.

Ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ παιδεία τῶν πολιτῶν εἶνε τὸ πρῶτον πάσης πολιτείας μέλημα. Ἡ μουσική, τουτέστιν ἡ τέχνη ἐν εὐρυτέρῳ ἐννοίᾳ, ἐξευγενίζουσα καὶ κρατύνουσα τὴν ψυχὴν, εἶνε τὸ συντελεστικώτατον πάσης ἀληθοῦς ἀνατροφῆς ὄργανον. « Ὅπου δὲ νόμοι καλῶς εἰσι κεῖμενοι ἢ καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἔσονται, τὴν περὶ τὰς Μούσας παιδείαν τε καὶ παιδιὰν οἰόμεθα ἐξέσεσθαι τοῖς ποιητικοῖς, ὅ τι περ ἂν αὐτὸν τὸν ποιητὴν ἐν τῇ ποιήσῃ τέρπη ρυθμοῦ ἢ μέλους ἢ ῥήματος ἐχόμενον, τοῦτο διδάσκοντα καὶ τοὺς τῶν εὐνόμων παῖδας καὶ νέους ἐν τοῖς χοροῖς ὅ τι ἂν τύχῃ ἀπεργάζεσθαι πρὸς ἀρετὴν ἢ μοχθηρίαν » Ἄλλ' ὁ μουσικὸς οὗτος διδάσκαλος δὲν δικαιούται νὰ δημιουργῇ νέα μέλη, κατ' ἰδίαν πρωτοβουλίαν καὶ ἐμπνευσιν, οὐδὲ ἔξεστιν αὐτῷ « καινοτομεῖν οὐδ' ἐπινοεῖν ἄλλ' ἄττι, ἢ τὰ πάτρια »· διότι ὁ ὑπὸ τῶν μουσῶν ἐμπνευσμένος, « ὁπόταν ἐν τῷ τρίποδι τῆς Μούσης καθίζηται, τότε οὐκ ἔμφρων ἐστίν, οἷον δὲ κρήνη τις τὸ ἐπιὸν ρεῖν ἐτοίμως ἔξ ». Εἶνε λοιπὸν « νομοθετικὸν καὶ πολιτικὸν ὑπερβαλλόντως » ἡ πολιτεία νὰ νομοθετήσῃ τίς ἢ χρήσιμος καὶ ὠφέλιμος διδασκαλία, οὐδεμίαν δ' ἄλλη ἐκτὸς ταύτης νὰ ἦνε ἐπιτετραμμένη πρὸς παιδαγωγῆσιν τῶν νέων. Τοῦτο συμβαίνει ἐν Λιγύπτῳ, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἐνθα ἡ πολιτεία ἐποπτεύει αὐστηρῶς εἰς τὰ τὴν διδασκαλίαν ἀφορῶντα, οὐδεμίαν ἄλλην ἀναγνωρίζουσα ἀληθινὴν παιδείαν, ἐκτὸς τῆς ἐπισήμου καὶ παραδεδομένης, « εἴν' ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς μὴ ἐναντία χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι ἐθίζηται τῷ νόμῳ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ νόμου πεπεισμένοις, ἀλλὰ ξυνέπηται χαίρουσά τε καὶ λυπούμενη . . . καθάπερ τοῖς κάμνουσί τε καὶ ἀσθενῶς ἴσχουσι τὰ σώματα ἐν ἡδέσι τισὶ σιτίοις καὶ πώμασι τὴν χρηστὴν πειρῶνται τροφήν προσφέρειν οἷς μέλει τούτων, τὴν δὲ τῶν πονηρῶν ἐν ἀηδέσιν, ἵνα τὴν μὲν ἀσπάζωνται, τὴν δὲ μισεῖν ὀρθῶς ἐθίζωνται· ταῦτόν δὲ καὶ τὸν ποιητικὸν ὁ ὀρθὸς νομοθέτης ἐν τοῖς καλοῖς ῥήμασι καὶ ἐπαινετοῖς πείσει τε καὶ ἀναγκάσει μὴ πείθων τὰ τῶν σωφρόνων τε καὶ ἀνδρείων καὶ πάντως ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἐν τε ρυθμοῖς σχήματα καὶ ἐν ἀρμονίαις μέλη ποιῶντα ὀρθῶς ποιεῖν » (1). Οὕτως ἡ πνευματικὴ τυραννία τῆς Ἀνα-

(1) Νόμ. 656-660.

τολῆς καὶ τῆς Σπάρτης, ἡ τελεία ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν αὐθεντεῖαν τῆς πολιτείας, πρὸ τῆς ὁποίας τοῦτο οὐδὲν δικαίωμα δύναται νὰ διεκδικήσῃ, ἀναγορεύεται ὡς ἡ ἄγκυρα καὶ ἡ βάσις καὶ τῆς νέας πολιτείας. Οὐδεμίαν ζωὴν, οὐδεμίαν κίνησιν, ἡ δὲ στασιμότης ἀντὶ τῆς προόδου· ἀνωτάτη λογοκρισία, ἔξω τοῦ κύκλου τῆς ἀληθοῦς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ μακρὰν τοῦ σταδίου τῆς ἱστορίας, τοιαύτη ἡ ἀρχή, πρὸ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ γονυπετῆ, λαμβάνων τὴν ἄδειαν νὰ σκέπτηται καὶ νὰ πράττῃ πᾶς πολίτης, καὶ ἥς τὸ ἰδεῶδες ἀνακηρύττεται ἐν μέσῃς Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ πρότυπον τελείου πολιτικοῦ καθεστώτος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτείας ταύτης ἔχει ὡς ἐξῆς: « Πρῶτον μὲν ἡγάπων καὶ ἐφιλοφρονοῦντο ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι δι' ἐρημίαν, ἔπειτα οὐ περιμάχητος ἦν αὐτοῖς ἡ τροφή· νομῆς γὰρ οὐκ ἦν σπάνις· πένητες οὐκ ἦσαν, οὐδ' ὑπὸ πενίας ἀναγκαζόμενοι διάφοροι ἑαυτοῖς ἐγίνοντο· πλούσιοι δ' οὐκ ἂν ποτ' ἐγένοντο ἄχρυσοί τε καὶ ἀνάργυροι ὄντες, ὃ τότε ἐν ἐκείνοις παρῆν· ἡ δ' ἂν ποτε ξυνοικία μήτε πλοῦτος ξυνοικῆ μήτε πενία, σχεδὸν ἐν ταύτῃ γενναιότατα ἦθη γίγνοιτ' ἂν· οὔτε γὰρ ὕβρις οὔτ' ἀδικία, ζῆλοί τε αὖ καὶ φθόνοι οὐκ ἐγγίγνονται ». Οὕτω διεβίουσαν πολλὰ γενεὰ τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ γεγονότων καὶ τῶν νῦν ἀτεχνότεραι μὲν καὶ ἀμαθέστεραι πρὸς τὰς τέχνας καὶ πρὸς τὸν πόλεμον καὶ πρὸς τὰς δίκας καὶ τὰς στάσεις, εὐηθέστεραι δὲ καὶ ἀνδρειότεραι καὶ ἅμα σωφρονέστεραι καὶ δικαιότεραι, οὐδεμίαν δ' ἔχουσαι νομοθετῶν ἀνάγκην· δὲν ὑπῆρχον γραπτοὶ νόμοι, ἀλλ' ἐβίουσαν οἱ ἄνθρωποι « ἔθεσι καὶ τοῖς λεγομένοις πατρίοις νόμοις ἐπόμενοι », τέλειον πατριαρχικὸν βίον· ἀλλ' ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς διασπορᾶς συνέρχονται βαθμηδὸν εἰς κοινωνίαν, « τῶν οἰκήσεων μειζόνων ἀύξανοντων ἐκ τῶν ἐλαττόνων καὶ πρώτων ἐκάστην τῶν σμικρῶν παρεῖναι κατὰ γένος ἔχουσαν τὸν τε πρεσβύτατον ἄρχοντα καὶ αὐτῆς ἔθνη ἅττα ἴδια διὰ τὸ χωρὶς ἀλλήλων οἰκεῖν ». Οὕτως οἱ εἰς κοινωνίαν συνελθόντες, διεσπαρμένοι τέως καὶ ἴδια ἔχοντες ἔθνη καὶ νόμιμα, « αἰροῦνται κοινούς τινας ἑαυτῶν, οἳ δὲ τὰ πάντων ἰδόντες νόμιμα, τὰ σφίσιν ἀρέσκοντα αὐτῶν μάλιστα εἰς τὸ κοινὸν τοῖς ἡγεμόσι καὶ ἀγαθοῦσι τοὺς δήμους οἷον βασιλεῦσι φανερὰ δεῖξαντες ἐλέσθαι τε δόντες, αὐτοὶ μὲν νομοθέται κληθήσονται, τοὺς δὲ ἄρχοντας καταστήσαντες, ἀριστοκρατίαν τινὰ ἐκ τῶν δυναστειῶν ποιήσαντες ἢ καὶ τινὰ

βασιλείαν, ἐν ταύτῃ τῇ μεταβολῇ τῆς πολιτείας οἰκήσουσιν » (1).

Ἄλλ' ὅποια πρέπει νὰ ᾔηνε ἡ μορφή τῆς νέας πολιτείας; ὅποιά τινά ἀπαιτοῦνται, ὅπως « νομοθετουμένη πόλις ἐλευθέρα τε ἔσται καὶ φίλη ἑαυτῇ καὶ νοῦν ἔξει; » Δύο εἶνε τὰ ἀρχέτυπα τῶν πολιτειῶν εἶδη, ὅσον μητέρες, ἐξ ὧν αἱ ἕτεραι παράγονται ἐκ τῶν διαφόρων αὐτῶν συνδυασμῶν, ἡ μοναρχία καὶ ἡ δημοκρατία· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐκπροσωπεῖται ἐν Περσίᾳ, ἡ δὲ δευτέρα ἐν Ἀθήναις, ἐνῶ ἅπασαι αἱ ἄλλαι ἐκ τούτων εἰσὶ διαπεποικιλιμένοι· ὅπως ὑπάρξῃ λοιπὸν ἡ πολιτεία ἐλευθέρα, τὴν φιλίαν καὶ οὐχὶ τὸ μῖσος κρατύνουσα μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, πρέπει ν' ἀποτελῆται ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων, τοῦ μοναρχικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ, ἄλλως τυραννεῖται· « ἡ μὲν τοίνυν τὸ μοναρχικόν, ἡ δὲ τὸ ἐλεύθερον ἀγαπήσασα μειζρόνως ἡ ἔδει μόνον, οὐδετέρα τὰ μέτρια κέκτηται τούτων· αἱ δὲ ὑμέτεραι, ἡ τε λακωνικὴ καὶ κρητικὴ, μᾶλλον, Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Πέρσαι τὸ μὲν πάλαι οὕτω πως, τὸ νῦν δὲ ἤττον » (2).

Πρὸς τοιαύτην τινὰ μέσσην πολιτείαν εἶνε ἀναγκαῖα ἡ σωφροσύνη, τὸ μηδὲν ἄγαν· ἡ δ' ἐξ ἴσου τῶν ἄνω ρηθέντων στοιχείων μετέχουσα εἶνε ἡ ὡς δυνατόν πάντων ἀρίστη, σωφρονεῖ· « ἀλλὰ μὴν τὸ δίκαιον οὐ φύεται χωρὶς τοῦ σωφρονεῖν ». Ταύτης δέ, τουτέστι τῆς μετριότητος, ἀνακηρυττομένης ἐξαρχούσης ἀρετῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ, σώζεται αὕτη καὶ εὐδαιμονεῖ, ἀφικνουμένη εἰς ἀνθρωπίνην δύναμιν καὶ διανέμουσα ὀρθῶς τιμᾶς τε καὶ ἀτιμίας. Οὕτω πράττουσαι, ἐπὶ τῆς σωφροσύνης δῆλα δὴ βασιζόμεναι, ἡ κρητικὴ καὶ ἡ λακωνικὴ πολιτεία, εὐδαιμονοῦσι μέχρι τῆς σήμερον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ Περσῶν καὶ ἡ Ἀθηναίων· ἡ μὲν πρώτη, διότι οἱ Πέρσαι « τὸ ἐλεύθερον λίαν ἀφελόμενοι τοῦ δήμου, τὸ δεσποτικόν δ' ἐπαγαγόντες μᾶλλον τοῦ προσήκοντος, τὸ φίλον ἀπώλεσαν καὶ τὸ κοινόν ἐν τῇ πόλει »· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἠϋδαιμόνουν, μεγάλα διαπράξαντες, ὅποτε ὁ δῆμος δὲν ἦτο κύριος τῶν παλαιῶν νόμων, ἀλλ' ὑπετάσσετο· ἤδη ὅμως, ἀγνώμονες περὶ τὸ δίκαιον τῆς Μούσης καὶ τὸ νόμιμον, βακχεύοντες καὶ μᾶλλον τοῦ δέοντος κατεχόμενοι ὑφ' ἡδονῆς, ἐνθήμενοι δὲ παρανομίαν εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὸ λυμὴν, ἐξέπεσον, διότι « ἤρξεν ἡ πάντων εἰς πάντα σοφίας δόξα καὶ παρανομία, ξυνεφέσπετο δ' ἐλευθερία· ἀφοβοὶ γὰρ ἐγίνοντο

(1) Νόμ. 679-681.

(2) Νόμ. 693, 694.

ὡς εἰδότες, ἢ δὲ ἄδεια ἀναισχυντίαν ἐνέτεκε· τὸ γὰρ τὴν τοῦ βελτίονος δόξαν μὴ φοβεῖσθαι διὰ θράσος, τοῦτ' αὐτό ἐστὶ σχεδὸν ἡ πονηρὰ ἀναισχυντία, διὰ δὴ τινος ἐλευθερίας λίαν ἀποτετολμημένης » (1).

Ἡ σωφροσύνη, τὸ μηδὲν ἄγαν, βάσις τῆς ἁρμονίας ἐν τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, πρέπει νὰ ᾔηνε ἡ ἄγκυρα, ἡ ὑποβαστάζουσα πᾶν ἐλεύθερον πολίτευμα, ὅπως μὴ ἐξαχρειωθῇ ταχέως. Μακρὰ ἱστορικὴ πείρα ἀποδεικνύει, ὅτι πᾶσα ὑπερβολὴ ἐν τῷ πολιτικῷ τῆς κοινωνίας ὀργανισμῷ ἐπιφέρει δυσάρεστα ἐπακολουθήματα· ἡ μοναρχία καθίσταται τυραννία, ἢ δὲ δημοκρατία ὀχλοκρατία· τούτου ἕνεκα τὸ κάλλιστον εἶδος πολιτείας συνίσταται ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μίξεως τῶν εἰδῶν ἐκείνων, εἰς ἃ συνήθως οἱ πολιτικοὶ φιλόσοφοι διαιροῦσι τὰ πολιτεύματα. Τοιοῦτον εἶνε ἐν τοῖς Νόμοις τὸ ἰδεῶδες τοῦ Πλάτωνος· ἐπὶ τοιαύτης δὲ βάσεως στηρίζεται σήμερον καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ λεγομένου συνταγματικοῦ πολιτεύματος, οὐ πρῶτος θεωρητικὸς ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Πλάτων.

Ἡ πολιτεία δὲν πρέπει νὰ ᾔηνε λίαν παραλία: « πρόσοικος γὰρ θαλάττα χώρα τὸ μὲν παρ' ἐκάστην ἡμέραν ἡδύ, μᾶλα γε μὴν ὄντως ἀλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα· ἐμπορίας γὰρ καὶ χρηματισμοῦ διὰ καπηλείας ἐμπιπλάσσα αὐτήν, ἦθη παλίμβολα καὶ ἄπιστα ταῖς ψυχαῖς ἐντίκτουςα, αὐτήν τε πρὸς αὐτήν τὴν πόλιν ἄπιστον καὶ ἄφιλον ποιεῖ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡσαύτως ». Τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα, μακρὰν τῆς θαλάσσης κειμένης τῆς πόλεως, συμβαδίζουσι μετ' αὐτῆς ἡ ἀρετὴ τῶν πολιτῶν, ἡ φύσις τῆς χώρας καὶ ἡ τάξις τῶν νόμων, ὅποτε ἀναγκαίως οἱ πολῖται βέλτιστοι καθίστανται. Ἐκτὸς τούτου, ἐθνικὴ ἐνότης εἶνε ἀναπόφευκτος, διότι μόνον ὁμόφωνοι, ὁμόνομοι καὶ ὁμόθρησκοι λαοὶ δύνανται νὰ ἔχωσι φιλίαν καὶ ἀλληλεγγύην, ἡκιστα ἀνεχόμενοι τὴν σύμπραξιν ἄλλων πολιτειῶν, διάφορον ἔχουσῶν γλῶσσαν καὶ ἦθη. Ταύτης δὲ τῆς πολιτείας, οὕτω συσταθείσης, « τύραννος ἔστω νέος μνήμων καὶ εὐμαθὴς καὶ ἀνδρείος καὶ μεγαλοπρεπῆς φύσει. . . ἐκ τυραννίδος γὰρ ἡ ἀρίστη γίγνεται πόλις, μετὰ νομοθέτου γε ἄκρου καὶ τυράννου κοσμίου, ὡς ὅταν εἰς ταῦτόν τῷ φρονεῖν τε καὶ σωφρονεῖν ἡ μεγίστη δύναμις ἐν ἀνθρώπῳ ξυμπέσῃ, τότε πολιτείας τῆς ἀρίστης καὶ νόμων τῶν τοιούτων φύεται γένεσις, ἄλλως δὲ οὐ μὴ ποτε γένη-

(1) Νόμ. 696-701.

ται» (1). Ἐν τῇ λυμαιομένη τότε τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἀναρχία ὁ φιλόσοφος δὲν βλέπει ἄλλην καταφυγὴν σωτηρίας ἢ τὸν τύραννον, οἷον περιέγραψεν αὐτὸν βραδύτερον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ, τὸν τύραννον, τὸν φιλόσοφον βασιλέα, τὸν μόνον δυνάμενον νὰ συναγάγῃ τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐξεγείροντα τὴν ἐθνικὴν ιδέαν καὶ στρέφοντα τὴν προσοχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων διενέξεων καὶ ἐρίδων ἐπὶ εὐρύτερα καὶ γενναϊότερα ἀντικείμενα, ἐν τῶν ὁποίων ἦτο πανελλήνιος κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκστρατεία, τὸ προσφιλέσθαι πάντων τῶν φιλοπατρίδων τῆς ἐποχῆς, ἐλπίζόντων ὅτι ἐν τῇ συνενώσει ταύτῃ μόνον ἠδύναντο νὰ λησμονηθῶσι τὰ ἐπακολουθήματα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου· καὶ ἀληθῶς ἡ εὐσεβῆς καὶ προφητικὴ εὐχὴ τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἀκαδημείας δὲν ἐβράδυνε νὰ πραγματοποιηθῇ· μαθητῆς τοῦ μαθητοῦ του, « νέος μνήμων καὶ εὐμαθὴς καὶ ἀνδρείος καὶ μεγαλοπρεπῆς φύσει τύραννος », ὁ Ἀλέξανδρος τῆς Μακεδονίας ἐστέφετο ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῶν Ἑλλήνων ἡγεμῶν αὐτῶν καὶ ἀρχιστράτηγος ἐν τῇ κατὰ τῆς Ἀσίας ἀγῶνι, τῷ μόνῳ μέσῳ, δι' οὗ ἠδύναντο νὰ συμπηχθῶσι καὶ πάλιν αἱ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἀνακαινισθῇ δὲ ἐκ νέου ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ζωή.

Οἱ κατὰ τὰ καθέκαστα θεσμοὶ καὶ τῆς δευτέρας ταύτης πολιτείας δὲν εἶνε πρωτότυποι· εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀπομιμήσεις τῶν γνωστῶν δωρικῶν πολιτευμάτων. Ὁ πολίτης ὀφείλει μόνον τὰ πολιτικὰ πράττειν, πᾶσα δ' ἄλλη ἐργασία εἶνε ὠρισμένη διὰ τοὺς δούλους καὶ ἐπήλυδας· « χρηματισμὸς γὰρ οὐτ' ἔνεστι σφόδρα ἐν τῇ τοιαύτῃ κατασκευῇ, ξυνέπεται τε αὐτῇ μηδὲ δεῖν μηδ' ἐξεῖναι χρηματίζεσθαι τῶν ἀνελευθέρων χρηματισμῶν μηδενὶ μηδένα, καὶ ὅσον ἐπονείδιστος λεγομένη βαναυσία ἦθος ἀποτρέπει ἐλεύθερον, μηδὲ τὸ παράπαν ἀξιῶν ἐκ τῶν τοιούτων ξυλλέγειν χρήματα »· πρὸς τοῦτοις ἀπαγορεύεται ἡ κτῆσις χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, τοσοῦτον δὲ μόνον νόμισμα δικαιοῦται ἕκαστος νὰ ἔχη, ὅσον ἀναγκαιοῖ αὐτῷ διὰ τὰς καθ' ἡμέραν συναλλαγὰς· ἂν δέ ποτε λάβῃ ἀνάγκην προσκαιροῦ ἀποδημίας, πρέπει νὰ ζητῇ τὴν ἄδειαν τῶν ἀρχόντων, καί, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν πατρίδα, ὀφείλει νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ ξενικὸν νόμισμα, ὅπερ μεθ' ἑαυτοῦ φέρει· ὡσαύτως « μήτε χρυσὸν εἶναι δεῖν μήτ' ἀργυρον ἐν τῇ πόλει, μήτ' αὖ

(1) Νόμ. 705-712.

χρηματισμὸν πολὺν διὰ βαναυσίας καὶ τόκων, μηδὲ βοσκημάτων αἰσχροῶν, ἀλλ' ὅσα γεωργία δίδωσι καὶ φέρει, καὶ τούτων ὅποσα μὴ χρηματιζόμενον ἀναγκάσει ἀμελεῖν ὧν ἔνεκα πέφυκε τὰ χρήματα». Καὶ μετὰ ταῦτα, ἀποπειρώμενος ὁ Πλάτων νὰ λύσῃ τὸ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων ὑφιστάμενον πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ἐργασίας πρὸς τὸ κεφάλαιον καὶ τῆς ἄρσεως πάσης ἀφορμῆς κοινωνικῶν στάσεων, ἔνεκα τῆς ἀνίσου διανομῆς τοῦ πλούτου, προτείνει τὴν λύσιν αὐτοῦ, κατὰ τὰ ἐν ταῖς ἀρχαίαις πολιτείαις, καὶ ἰδίᾳ τῇ τῶν Ἀθηναίων, εἰωθότα. Οὕτως ὀρίζει «τέτταρα μεγέθει τῆς οὐσίας τιμήματα, πρῶτους καὶ δευτέρους καὶ τρίτους καὶ τετάρτους... δεῖ γὰρ ἐν τῇ πόλει, τῇ τοῦ μεγίστου νοσήματος οὐ μεθεξούση, ὁ διάστασιν ἢ στάσιν ὀρθότερον ἂν εἴη κεκλῆσθαι, μήτε πενίαν τὴν χαλεπὴν ἐνεῖναι παρά τισι τῶν πολιτῶν μήτ' αὐτὸν πλοῦτον· νῦν οὖν ὄρον δεῖ τούτων ἑκατέρου τὸν νομοθέτην φράζειν· ἔστω δὲ πενίας μὲν ὄρος ἡ τοῦ κλήρου τιμή, ὃν δεῖ μένειν, καὶ ὃν ἄρχων οὐδεὶς οὐδενὶ ποτε περιόψεται ἐλάττω γιγνόμενον· μέτρον δὲ αὐτὸν θέμενος ὁ νομοθέτης, διπλάσιον ἑάσει τούτου κτᾶσθαι καὶ τριπλάσιον, καὶ μέχρι τετραπλασίου· πλείονα δ' ἂν τις κτᾶται τούτων εὐρῶν ἢ δοθέντων ποθὲν ἢ χρηματισάμενος, ἢ τινι τύχῃ τοιαύτῃ κτησάμενος ἄλλῃ τὰ περιγιγνόμενα τοῦ μέτρου, τῇ πόλει ἂν αὐτὰ καὶ τοῖς τὴν πόλιν ἔχουσι θεοῖς ἀπονέμων εὐδόκιμος τε καὶ ἀζήμιος ἂν εἴη· εἰάν δέ τις ἀπειθῇ τούτῳ τῷ νόμῳ, φανεῖ μὲν ὁ βουλόμενος ἐπὶ τοῖς ἡμίσεσιν, ὁ δὲ ὄφλων ἄλλο τοσοῦτον μέρος ἀποτίσει τῆς αὐτοῦ κτήσεως, τὰ δ' ἡμίσεα τῶν θεῶν» (1).

Οὕτω διαρρυθμιζομένη ἡ πολιτεία, κατὰ μέσον ὄρον, ἐν σωφροσύνῃ, ἀποφεύγουσα ὅσον τὸ ἐνὸν τὰς κοινωνικὰς ἀντιθέσεις καὶ ἀκρότητας, οὔτε τὸν πολὺν πλοῦτον ἐπιτρέπουσα, οὔτε τὴν πενίαν ὑποθάλλουσα, πραγματοῦσα δέ, τὸ ἐπ' αὐτῇ, τὴν ἀνθρωπίνην ἰσότητα ἐν τῇ ἀναλόγῳ τῶν ἀγαθῶν διαιρέσει, καθίσταται διάμεσος μεταξὺ μοναρχικῆς καὶ δημοκρατικῆς, «ἥς αἰεὶ δεῖ μεσεύειν τὴν πολιτείαν· δοῦλοι γὰρ ἂν καὶ δεσπότες οὐκ ἂν ποτε γένοιντο φίλοι, οὐδὲ ἐν ἴσας τιμαῖς διαγορευόμενοι φαῦλοι καὶ σπουδαῖοι». Ἄλλὰ τίνες οἱ ἄρχοντες; Ἐνῶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ οὗτοι ἐκλέγονται ἐξ ὠρισμένης τάξεως, τῆς τῶν σοφῶν, μετὰ μακρὰς ἐπὶ τούτῳ σπουδᾶς καὶ δοκιμασίας, τοῦθ' ὅπερ ὑπομι-

(1) Νόμ. 742-745.

μνήσκει ἡμᾶς ἐν μέρει τὰ ἱεραρχικὰ καθεστῶτα τῆς πόρρω Ἀνατολῆς, τὴν Ἰνδικὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἐν τοῖς Νόμοις ἐπανέρχεται ὁ Πλάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὸ τῆς ἐκλογῆς ἀριστοκρατικὸν σύστημα, ἄρχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐλληνίδων πολιτειῶν, διότι ὑφίστατο ἐνιαχοῦ καὶ τὸ σύστημα τῆς διακληρώσεως ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων, ἡ τελευταία αὕτη ἐκδήλωσις τῆς ἀρχαίας δημοκρατικῆς ἰσότητος, πρὸς ὃ ἔρρεπεν ἤδη μετὰ τὸν παντελῆ θρίαμβον τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος, ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία. Ἐν τῷ συστήματι τούτῳ τῆς δι' ἐκλογῆς ὀνομασίας τῶν ἀρχόντων διακρίνονται πρῶτον μὲν οἱ ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτῶν, μετὰ δοκιμασίαν ἐκλεγόμενοι « φύλακες τῶν νόμων, ἔπειτα τῶν γραμμάτων, ὧν ἂν ἕκαστος ἀπογράψῃ τοῖς ἄρχουσι τὸ πλῆθος τῆς αὐτῶν οὐσίας, πλὴν ὁ μὲν μέγιστον τρίμημα ἔχων τεττάρων μναῶν, ὁ δὲ τὸ δεύτερον τριῶν, ὁ δὲ τρίτος δυοῖν μναῖν, μναῶς δὲ ὁ τέταρτος »· μετὰ δὲ τοὺς νομοφύλακας ἔρχονται οἱ στρατηγοί, οὓς προτείνουσι μὲν ἐκ τῶν πολιτῶν οἱ νομοφύλακες, ἐκλέγουσι δὲ μετὰ τῶν προταθέντων πάντες « οἱ τοῦ πολέμου κοινωνοὶ γενόμενοι τε ἐν ταῖς ἡλικίαις καὶ γιγνόμενοι ἕκαστοτε . . . τρεῖς δέ, οἷς ἂν ἡ πλείστη χειροτονία γίγνηται, τούτους εἶναι στρατηγούς τε καὶ ἐπιμελητὰς τῶν κατὰ πόλεμον » (1).

Ἐτέρα σπουδαία ἀρχὴ εἶνε ἡ βουλή, ἀποτελουμένη ἐκ τριακοσίων καὶ ἐξήκοντα ἀνδρῶν καὶ ἀναμνησκουσα κατὰ πολλὰ τὴν σπαρτιατικὴν γερουσίαν· οἱ βουλευταὶ ἐκλέγονται ἀνὰ ἐννενήκοντα ἐξ ἐκάστης τῶν τεσσάρων τάξεων, ὑποχρεούμενοι πρὸς τοῦτο ἐπὶ ποινῇ, ἐκτὸς τῶν τῆς τετάρτης· οἱ ἄρχοντες ὑποβάλλουσιν εἰς τὴν κρίσιν τῶν πολιτῶν τὰ ὀνόματα τῶν σημειωθέντων βουλευτῶν, ἐξ ὧν, μετὰ τινὰ δοκιμασίαν, κληροῦνται ἐννενήκοντα, οἷτινες καὶ ὀρίζονται ὡς οἱ ἐνιαύσιοι βουλευταί· οὕτως ἡ βουλή αὕτη εἶνε κράμα μοναρχικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ καθεστῶτος, μηδενὸς κοινωνικοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ στοιχείου ὀλιγωρουμένου, μηδ' ὑφισταμένου φόβου στάσεων ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως μιᾶς μόνης κοινωνικῆς μερίδος· κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἀναλόγως ἐκλέγονται αἱ δημοτικαὶ ἀρχαί, αἱ ἀγορανομικαί, ἀπάσαι ἀπολαύουσαι τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ὑπολήψεως τῶν πολιτῶν· ὡσαύτως ὁ τῆς παιδείας ἐπιμελητὴς πάσης θηλειῶν τε καὶ ἀρρένων, ὁ τῆς

(1) Νόμ. 754, 755.

μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς ἄρχων, «ἐτῶν μὲν γεγονῶς μὴ ἔλαττον ἢ πεντήκοντα, παίδων δὲ γνησίων πατήρ μάλιστα μὲν υἱέων καὶ θυγατέρων, εἰ δὲ μὴ θᾶτερα· διανοηθήτω δὲ αὐτός τε ὁ προκριθεὶς καὶ ὁ προκρίνων ὡς οὖσαν ταύτην τὴν ἀρχὴν τῶν ἐν τῇ πόλει ἀκροτάτων ἀρχῶν πολὺ μεγίστην· παντὸς γὰρ δὴ φυτοῦ ἢ πρώτη βλάστη καλῶς ὀρμηθεῖσα πρὸς ἀρετὴν τῆς αὐτοῦ φύσεως κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖται τὸ πρόσφορον, τῶν τε ἄλλων φυτῶν καὶ τῶν ζῶων ἡμέρων καὶ ἀγρίων καὶ ἀνθρώπων· ἄνθρωπος δὲ ἡμερον, ὅμως μὴν παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχόν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν ἀγριώτατον ὅποσα φύει γῆ· ὧν ἕνεκα οὐ δεύτερον οὐδὲ πάρεργον δεῖ τὴν παίδων τροφήν τὸν νομοθέτην ἔαν γίνεσθαι». Ὡσαύτως διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἐκλέγεται καὶ ἡ δικαστικὴ ἀρχή, διότι ἀπολις εἶνε ἐκείνη ἡ πόλις, ἐν ἣ δὲν ὑπάρχουσι δικαστήρια· ἡ διαδινασία γίνεται δημοσίᾳ, εἰς ἐπήκοον τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων τῶν ἐκλεζάντων τοὺς δικαστάς, ὡς καὶ παντὸς πολίτου. «Ἐὰν δέ τις ἐπαιτιᾶται τινα (δικαστὴν) ἐκόντα ἀδίκως κρίναι τὴν δίκην, εἰς τοὺς νομοφύλακας ἰὼν κατηγορεῖτω»· ἂν δ' ὁ δικαστὴς ἐκουσίως καὶ ἀδίκως ἀποδειχθῆ καταδικάσας, «ἀποτίνει τῷ κοινῷ καὶ τῷ τὴν δίκην δικασαμένῳ» (1).

Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ πολιτείᾳ ἡ γυνὴ δὲν θεωρεῖται οὐδ' εἶνε κατωτέρα τοῦ ἀνδρός, ὁ δὲ γάμος εἶνε ἐπὶ χρηματικῇ ποινῇ ἐπιβεβλημένος· «ὁ μὴ θέλων γαμεῖν ζημιούσθω, τιμῆς δὲ παρὰ τῶν νεωτέρων ἄτιμος πάσης ἔστω, καὶ μηδεὶς ὑπακουέτω μηδὲν αὐτῷ ἐκὼν τῶν νέων». Ὁ γάμος γίνεται κατὰ κλίσιν ἀμφοτέρων τῶν φύλων· δὲν ἐπιτρέπεται δὲ νὰ λογίζηται ὡς χρηματισμοῦ μέσον, ὅπερ εἶνε ἀνελεύθερον καὶ ἴδιον δούλων· τὸ ἐλαττήριον τοῦ γαμικοῦ δεσμοῦ εἶνε ἡ ἀμοιβαία συμπάθεια καὶ ἡ παροχὴ εὐρώστων τέκνων τῇ πολιτείᾳ· «νύμφην χρὴ διανοεῖσθαι καὶ νυμφίον ὡς ὅτι καλλίστους καὶ ἀρίστους εἰς δύναμιν ἀποδειξομένους παῖδας τῇ πόλει»· ἡ σωφροσύνη ἐπιβάλλεται εἰς τὸν συζυγικὸν βίον, τιμωρουμένων τῶν παρὰ νόμον ἀκολασταίνοντων· «Γάμου δὲ ὄρον εἶναι κόρη μὲν ἀπὸ ἐκκαίδεκα ἐτῶν εἰς εἴκοσι, τὸν μακρότατον χρόνον ἀφωρισμένον, κόρῳ δὲ ἀπὸ τριάκοντα μέχρι τῶν πέντε καὶ τριάκοντα· εἰς δὲ ἀρχὰς γυναικί μὲν τετταράκοντα, ἀνδρὶ δὲ τριάκοντα ἔτη· πρὸς πόλεμον δὲ ἀνδρὶ μὲν εἴκοσι μέχρι τῶν ἐξήκοντα

(1) Νόμ. 755 - 767.

έτων· γυναικί δέ, ἣν ἂν δοκῆ χρεῖαν δεῖν χρῆσθαι πρὸς τὰ πολεμικά, ἐπειδὴν παῖδας γεννήσῃ, τὸ δυνατὸν καὶ πρέπον ἐκάσταις προστάττειν μέχρι τῶν πεντήκοντα ἐτών». Ἡ δὲ τεκνογονία ὀρίζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον, ὃν καὶ ἐζήλωσαν νεώτεροί τινες πολιτικοὶ φιλόσοφοι καὶ κοινωνιολόγοι: «ἡ δὲ παιδοποιία καὶ φυλακὴ τῶν παιδοποιουμένων δεκέτις ἔστω, μὴ πλείω δὲ χρόνον, ὅταν εὐροια ἢ τῆς γενέσεως· ἂν δὲ ἄγονοί τινες εἰς τοῦτον γίνωνται τὸν χρόνον, μετὰ τῶν οἰκείων καὶ ἀρχουσῶν γυναικῶν διαζεύγνυσθαι κοινῇ βουλευομένους εἰς τὰ πρόσφορα ἑκατέροις» (1). Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνικῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀρμονίας καὶ τῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ τῶν πολιτῶν συμβιώσεως διατάσσονται κοινὰ συμπόσια, *συσσίτια*, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ λείπῃ καὶ ἡ διάταξις αὕτη ἐν πολιτείᾳ, κατ' ἀπομίμησιν τῆς σπαρτιατικῆς νομοθετουμένη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, παρ' ἣ ἡ πολιτεία ἦτο ὑπερτέρα πάσης ἄλλης ἀνθρωπίνης δημιουργίας, πρὸς τὴν προαγωγὴν δ' αὐτῆς καὶ τὴν τελειότητα ὤφειλον νὰ τείνωσι καὶ νὰ ἐργάζωνται πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ δυνάμεις, καὶ ἔξω τῆς ὁποίας οὐδὲν ἕτερον καθεστῶς ἐδικαιοῦτο νὰ διεκδικήσῃ ὑπαρξίν καὶ ἀτομικότητα.

Ὅπως ἐν τῇ Πολιτείᾳ σιωπηλῶς ἀναγράφει τάξιν δούλων, εἰς οὓς ἀπαγορεύει τὰ πολιτικὰ πράττειν, ὀρίζων αὐτοὺς μόνον διὰ τὰς βαναύσους ἐργασίας, οὕτω καὶ ἐν τοῖς Νόμοις ἀναγνωρίζει ἰδιαιτέραν τάξιν τοιούτων. Εἴτε ἰδεολογῶν, εἴτε πρακτικῆς πολιτικῆς προτεινῶν παραγγέλματα ὁ φιλόσοφος, δὲν ἐξέρχεται τῆς ἐποχῆς του· τὸ αὐτὸ κοινωνικὸν πνεῦμα διαπνέει ἀπανταχοῦ τῶν πολιτικῶν του συλλήψεων, τοῦθ' ὅπερ τοσοῦτον αὐστηρῶς ἐμελλε νὰ διατυπώσῃ βραδύτερον ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ: «τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν φύσει δούλοι, οἱ δὲ φύσει ἐλεύθεροι». Ὁ δούλος εἶνε ὁ ἀπόβλητος ἀμαρτωλὸς τῆς ἀρχαίας πολιτείας· ὁ δούλος στερεῖται βουλήσεως, ἀρα καὶ ἐλευθέρως προσωπικότητος, εἶνε πράγμα διατιθέμενον αὐτοβούλως ὑπὸ τοῦ κυρίου· «ἀγέτω τὸν ἑαυτοῦ δούλον ὁ βουλόμενος, ἐὰν ἐμφρων ᾖ, χρησόμενος ὅτι ἂν ἐθέλῃ τῶν ὀπόσα ὄσια». Ἐὸ μόνον, ὅπερ συνιστᾷ ὁ Πλάτων, εἶνε τὸ πρὸς δούλους μῆτε λῖαν αὐστηρῶς, μῆτε πάλιν λῖαν ἐλευθέρως συμπεριφέρεσθαι. Ὁ ἀπελεύθερος δὲν ἔχει πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ καὶ τὴν προσωπικότητα πρὸ τοῦ κυρίου, διατελεῖ εἰς κατάστασιν σχετικῆς τινος ὑποτελείας ὑποβαλλόμενος

(1) Νόμ. 774-787.

εἰς ὑποχρεώσεις καὶ καθήκοντα ἐπὶ παραδείγματι, εἶνε ὑπόχρεως νὰ φοιτᾷ « τρεῖς τοῦ μηνὸς πρὸς τὴν τοῦ ἀπελευθερώσαντος ἐστίαν, ἐπαγγελλλόμενος ὅτι χρὴ δρᾶν τῶν δικαίων καὶ ἅμα δυνατῶν, καὶ περὶ γάμου ποιεῖν ὅ τι περ ἂν ξυνδοκῆ τῷ γενομένῳ δεσπότη, πλουτεῖν δὲ τοῦ ἀπελευθερώσαντος μὴ ἐξεῖναι μᾶλλον· τὸ δὲ πλεόν γιγνέσθω τοῦ δεσπότη » (1).

Μεταξὺ τῶν διαφορῶν ἄλλων διατάξεων τῶν Νόμων ἀξία λόγου εἶνε ἡ περὶ ποινῆς θεωρία, ἣν ἐν τῇ Πολιτείᾳ μὲν οὐδαμῶς, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς διαλόγοις παροδικῶς μόνον ἔθιξεν ὁ Πλάτων. Ἡ ποινικὴ θεωρία τοῦ φιλοσόφου δὲν εἶνε ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετικὴ θεωρία· ἡ πολιτεία διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ποινῆς οὐχὶ συνεπείᾳ τοῦ κράτους αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς πρόληψιν περαιτέρω δυστυχημάτων. Κατὰ τὸν φιλοσοφόν ἡ ἀρετὴ εἶνε ὑγίεια καὶ εὐεξία τῆς ψυχῆς· τὸναντίον δὲ ἡ κακία εἶνε νόσος αὐτῆς.

Ὁ ἀδικῶν νοσεῖ· τούτου δ' ἕνεκα δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλληται ἡ ποινὴ διὰ τὴν ἀδικίαν, ἀλλὰ πρὸς θεραπείαν τοῦ ἀδικήσαντος καὶ πρόληψιν ἐν τῷ μέλλοντι. « Ὁ δὲ μετὰ λογισμοῦ ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται — οὐ γὰρ ἂν τό γε πραχθὲν ἀγέννητον θείη — ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα· καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετὴν· ἀποτροπῆς γοῦν ἕνεκα κολάζει » (2). Ἡ δὲ ποινὴ πρέπει νὰ καταλογίζηται ἀναλόγως τῆς βαρύτητος τῆς ἀδίκου πράξεως, ἣτις εἶνε ἐπακολούθημα τῆς ἀσθενικῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ ἀδικήσας εἶνε ἰάσιμος, πρέπει νὰ ἐπιβάλληται ποινὴ, δυναμένη νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἰασίν τῆς ψυχῆς· ἀλλ' ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ὁ νομοθέτης ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ θάνατον, ἀπὸ διπλῆς αἰτίας, πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν πολιτῶν, καὶ ὅπως ἔρημον κακῶν ἀνδρῶν ποιήσῃ τὴν πόλιν (3).

(1) Νόμ. 911-915.

(2) Γοργ. 472-475 καὶ ἄλλαχοῦ. Πρωταγ. 324.

(3) Δίκην δὲ ἕκαστος πρὸς ἑκάστῳ τῷ κακουργήματι σωφρονιστύος ἕνεκα ξυνεπομένην προσεκτισάτω, ὁ μὲν ἀνοία κακουργήσας ἄλλοτρίᾳ πειθοῖ διὰ νεότητα ἢ τι τοιοῦτον χρησάμενος ἐλαφροτέραν, ὁ δὲ διὰ οἰκείαν ἀνοιαν, δι' ἀκράτειαν ἡδονῶν ἢ λυπῶν ἐν φόβοις δειλίας, ἢ τισιν ἐπιθυμίαις ἢ φθόνοις ἢ θυμοῖς δυσιάτοις γιγνομένοις βαρυτέραν, οὐχ ἕνεκα τοῦ κακουργῆσαι διδοῦς τὴν δίκην, οὐ γὰρ τὸ γεγονός ἀγέννητον ἔσται ποτέ, τοῦ δ' εἰς τὸν αὖθις ἕνεκα χρόνον ἢ τὸ παράπαν μισῆσαι τὴν ἀδικίαν αὐ-

Ὁ Πλάτων ἀπεπειράθη νὰ λύσῃ τὸ πολιτικὸν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς του, ὅποτε, κατόπιν ἐνδόξων θριάμβων, ὑπερφροσύνη ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ μεγίστη πεποίθησις εἰς τὸν ἱστορικὸν τοῦ ἔθνους δαίμονα παρεπλάνησε τὸν ἑλληνικὸν κόσμον εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θεωρίας ἐκείνης, ἣτις, δημιουργήσασα πρὸς στιγμὴν τὴν ἀκμὴν, παρέσχεν ἅμα ἀφορμὴν εἰς τὴν πτώσιν. Ἡ Σοφιστικὴ, κρατήσασα τὰ σκῆπτρα τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως, ἐπέβαλε τὸν τύπον τῶν δογμάτων· αὐτῆς ἐν ἀπάσαις ταῖς σχέσεσι τῆς κοινωνίας. Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος· ὁ ἐκ τοιούτου δόγματος ἀπορρέων τύφος ἐπήνεγκε τὸν ὄλεθρον εἰς τὸ πνεῦμα· πρὸ τοῦ ἀτομικοῦ πάσα ἠθικὴ ἀρχὴ ὠλιγορήθη. Τοῦτο ἐξεδηλώθη ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ διὰ τῆς σοφιστικῆς, ἐν δὲ τῇ πολιτείᾳ διὰ τῆς ἄκρας δημοκρατίας, ἣτις ἀπὸ τοῦ Περικλέους ἔστησε τὸν ὄρον ἐν μέσαις Ἀθήναις.

Πρὸ τῶν φαινομένων τούτων τῆς διασπάσεως ὁ Πλάτων ἐκήρυξε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος ὡς τῆς τελειοτάτης ἐκδηλώσεως τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Μόνον ἐν τῇ ἐνότητι κεῖται ἡ ὑπερτάτη ἀλήθεια· ἀλλὰ ταύτης μὴ ὑφισταμένης, ἐπέρχεται ἡ διάλυσις καὶ ἡ δυσαρμονία. Ὅπως ἡ ἐνότης ἐκπροσωπεῖται ἐν τῇ φύσει παρὰ τῆ θεῶ, οὕτως ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκπροσωπεῖται παρὰ τῇ πολιτείᾳ, δι' ἧς πραγματοῦται τὸ ἀγαθόν, τὸ ἀντιπροσωπεῖον ἐν τῇ ἠθικῷ κόσμῳ τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος. Ἡ πολιτεία εἶνε θεία ἀποκάλυψις, ἡ ἀληθεστάτη ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος, ἀλλὰ τοιαύτη οὔσα, εἶνε ἐνιαιαία, ὀριστικὴ, ἀμετάβλητος, ὑπ' οὐδενὸς πολεμίου στοιχείου ὀφείλουσα ἢ δυναμένη ν' ἀνατραπῇ. Οὕτω κηρύσσεται θεμελιῶδες δόγμα ἡ ἀκίνησις, πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ, ἣτις, ἀκριβῶς κατανοουμένη, ἀπολήγει εἰς τὸν θάνατον πάσης ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ κοινωνίας.

Ἄλλ' εἶνε αὕτη ἡ φυσικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ἡ ἐλαχίστη μελέτη ἀποφέρει τὰ ἀντίθετα συμπεράσματα. Ἡ διάσπασις, ἡ πάλη, ἀποτελέσματα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, ἴδια ἐκδικούσης ἰδεώδη, εἶνε τὰ κύρια σημεῖα τοῦ βίου· ταῦτα οὐδέποτε συμφιλιοῦνται ἀπολύτως, συγχωνευόμενα τέλεον ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλ' ὑποθάλλονται ἀείποτε ζωηρὰ καὶ ἀνήσυχα, διαφόρως ἐκδηλούμενα, ἐν δὲ τῇ πάλῃ ταύτῃ κεῖται ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὸν τε καὶ τοὺς ἰδόντας αὐτὸν δικαιούμενον, ἢ λωφῆσαι μέρη πολλὰ τῆς τοιαύτης συμφορᾶς (Νόμ. 934).

κειται εἰς τὸν λόγον, εἰς τὴν δικαιοσύνην, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ ἰδεολόγος τῆς Πολιτείας, νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἄρμονίαν τῶν ποικίλων συμφερόντων, οὐ ἐπιτυγχανομένου μέχρις ὠρισμένου σημείου, τελειοῦται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἢ ἀνθρωπότης.

Ὁ Πλάτων δὲν ἠδυνήθη νὰ κατανοήσῃ τοῦτο, παραγνωρίσας τὰς βάσεις τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἐν αὐτῇ κλήσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας. Ἄλλ' ἂν ἐν τῇ συνθετικῇ ταύτῃ ἐργασίᾳ ἠστόχησεν οὗτος, ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Ἀριστοτέλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἀριστοτέλης

Τὸν ὕψιστον τῆς ἀναπτύξεως βαθμὸν ἔσχε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῷ Ἀριστοτέλει. Νοῦς πανεπιστήμων, συνεκέντρωσεν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν τὴν σύγχρονον γνῶσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἐναμίλλως μετὰ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτοῦ κατισχύων, ἐγένετο ὁ ἀπόλυτος καθηγεμὼν ὅλης τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας καὶ κινήσεως τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι Βάκωνος καὶ Καρτεσίου. Χριστιανοὶ καὶ Ἀραβες ἐσχολίασαν καὶ ἀπεστήθισαν τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα αὐτοῦ συγγράμματα. Ἦτο ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός, ὁ χρησιμεύων πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα· αὐτὸς ἔφα ἦτο ἡ ἀπόκρισις κατὰ πάσης ἀντιθέτου γνώμης, καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ διετήρησεν ἀναμφισβήτητον κῦρος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων.

Πλάτων ἀεὶ θεολογῶν φυσιολογεῖ, Ἀριστοτέλης φυσιολογῶν θεολογεῖ, εἶπον οἱ ἀρχαῖοι. Παρὰ μὲν τῷ Πλάτωνι κρατεῖ μᾶλλον ἢ θεολογικὴ ἐπίδρασις, ἢ ἐκ τοῦ προτέρου, οἶονεὶ ἐξ ἀνωτέρας ἐμπνεύσεως, μελέτη καὶ ἔρευνα τῶν ὄντων· δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ φιλόσοφος τῆς Ἀκαδημείας εἶνε ὁ τελευταῖος τῶν ἱερῶν μυστῶν τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες ὑπὸ τὴν εἰκονικὴν μορφήν χρησμῶν, μύθων καὶ ἄλλων ἀναλόγων συμβόλων ἀπεκάλυπτον τοῖς λαοῖς τὰ μυστήρια τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου. Τούναντίον συμβαίνει παρὰ τῷ Ἀριστο-

τέλει· παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιστήμη ἀπόλλυσι τὸν καθαρῶς καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα, καθίσταται δὲ ἀνθρωπινωτέρα καὶ καθολικωτέρα. Ἀντὶ μύθων καὶ ποιητικῶν εἰκόνων καὶ διηγήσεων ὁ Ἀριστοτέλης χρῆται τῇ λυδίᾳ λίθῳ τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς παρατηρήσεως· τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ρίπτει ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τοῦ κόσμου τῶν δεδομένων, ἐρμηνεύει αὐτὰ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις, ὑφ' ἃς παρίστανται, ἀνάγων εἰς μίαν καθολικὴν ἀρχὴν. Ἀνέρχεται ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως τῇ βοήθειᾳ τῆς μνήμης εἰς τὴν ἐμπειρίαν, διὰ ταύτης δὲ εἰς τὴν γνῶσιν. Ἡ ἐμπειρία εἶνε ἡ μεγίστη τῶν δυνάμεων, δι' ἧς ἀληθῶς γινώσκει ὁ ἄνθρωπος. Ὅτι ἰδίᾳ διαφέρει τὸν Ἀριστοτέλη εἶνε τὸ δεδομένον, οὐ πράγματι ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων καὶ τῆς παρατηρήσεως, εἴτε ἐν τῇ φύσει, εἴτε παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ταῖς πληρεστάταις ἐκδηλώσεσιν, ὑφ' ἃς οὗτος τελειότερον ἀποκαλύπτεται καὶ πραγματοῦται, τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ. Αὕτη δὲ ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης εἶνε τὸ σπουδαιότατον προσὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, δι' ἧς κατώρθωσεν οὐ μόνον νὰ παράσχῃ ὄθησιν καὶ ἀνάπτυξιν εἰς τὰς μέχρις αὐτοῦ ἀτελεῖς ἔτι ὑφισταμένας ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας νέας νὰ διαπλάσῃ.

Ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ κεῖται ἡ μεγάλη ὑπηρεσία, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἐπανάστασις, ἣν παρήγαγεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἡ μεταβολὴ τοῦ τρόπου τοῦ διανοεῖσθαι, εἶνε ὁ λόγος, ὁ καθιστὰς αὐτὸν τὸν ὕπατον τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος. Δι' αὐτοῦ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα εἶπε τὸν πληρέστατον λόγον του. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ μορφωθεισῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ ἐκ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐχούσης ὑποκείμενον τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον καὶ ὡς σύνολον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς πολιτείας.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε τὸ ἐξοχώτατον τῶν προϊόντων τῆς ἐνοργάνου φύσεως, ὁ ὕπατος βαθμὸς, ὃν δύναται αὕτη νὰ δημιουργήσῃ, πράγματι φυσικὸς μικρόκοσμος, ἐνέχων ἀπάσας τὰς ιδιότητας ἀπὸ τοῦ ἀτελεστάτου μέχρι τοῦ τελειοτάτου ὀργανικοῦ ὄντος, ἀπὸ τοῦ φυτοῦ μέχρι τοῦ ἐντελεστάτου θηρίου· ἔχει τὴν φύσιν ἀποτελεσμένην. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ ἐκδήλωσις τῆς ψυχῆς (1). Ἐνῶ παρὰ τῷ

(1) Αὕτη εἶνε, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, « ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ ». (Περὶ ψυχῆς Β', 1. 412. 6, 4).

ἐτέρῳ ἐνοργάνῳ φυσικῷ κόσμῳ, πού μὲν ἀτελεστάτη ἐκφαίνεται, πού δὲ μόνον ὡς αἴσθησις, τούναντίον παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ νοεῖ. Ὁ νοῦς εἶνε τὸ θειότατον τῶν ἐν ἡμῖν, ὁ πανσθενὴς μοχλός, ὁ κινῶν ἀπάσας ἡμῶν τὰς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πράξεις. Ἐνῶ δὲ τὰ ἄλλα ὀργανικὰ ὄντα, φυτά, ζῷα, πᾶν τὸ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενον ἐνεργοῦσιν ὑπότινος ἐνστίκτου ὀρμώμενα, ἀλογίστως, μόνος ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἀπὸ προηγουμένης βουλήσεως, μόνος οὗτος ἄρα δρᾷ ἐλεύθερος ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου.

Τὰ ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ φαινόμενα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀντικείμενον ἔχουσιν ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς Πολιτείας.

Ὅλη ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους περιλαμβάνεται ἐν τοῖς στίχοις τούτοις τοῖς πρώτοις τῶν *ἠθικῶν Νικομαχείων*: « Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινος ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφάναντο τἀγαθόν, οὐ πάντα ἐφίεται » (1).

Ἡ εὐδαιμονία, τουτέστιν ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, εἶνε τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τέλος.

Βάσις τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ ἀρετὴ, μεσότης οὔσα δύο ἀντιθέσεων, τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως: « αὕτη γάρ (ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ) ἐστὶ περὶ πάθη καὶ πράξεις· ἐν δὲ τούτοις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον· οἷον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὄλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἐστὶ καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον καὶ ἀμφοτέρωθεν οὐκ εὔ· τὸ δ' ὅτε δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς, καὶ πρὸς οὓς, καὶ οὐ ἕνεκα, καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον . . . μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὔσα τοῦ μέσου ». Ἀμφοτέρωθεν τὰ ἄκρα ἐπιφέρουσι δυσάρεστα ἀποτελέσματα, ἐνῶ τούναντίον ἡ μετριότης εἶνε τὸ μέσον μεταξὺ αὐτῶν, ἐκείνη, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος κατακτᾷ τὸ ἀγαθόν· « ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαίρετῳ ἐστὶ λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον, τὸ δὲ ἔλαττον, τὸ δ' ἴσον· καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς· τὸ δ' ἴσον μέσον τι ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως . . . τοῦ μὲν πράγματος μέσον, τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ ταῦτόν πᾶσι· πρὸς ἡμᾶς δέ, ὃ μήτε πλεονάζει, μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ τὸ αὐτὸ πᾶσιν » (2).

(1) ἠθ. Νικομ. Α', α.

(2) ἠθ. Νικομ. Β', Ϛ'.

Ἡ ἀρετὴ αὕτη διττῶς ἐπιφαίνεται, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· ἡ πρώτη εἶνε ἡ ἀρετὴ τοῦ νοῦ, ἀφ' ἧς ἀπορρέει ἡ φρόνησις, ἡ σοφία, ἡ δὲ δευτέρα εἶνε ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ, καθόσον σχετίζεται πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν βίον· αὕτη εἶνε ἡ δικαιοσύνη, διέπουσα πᾶσαν ἀρετὴν, μετριάζουσα τὰς ἀκρότητας, καὶ ἐπιδιώκουσα ἀείποτε τὸ χρυσοῦν μέτρον. Ἡ δικαιοσύνη, ὡς ἠθικὴ ἀρετὴ, κέκτηται τοιαύτην σπουδαιότητα, ἐξασκουμένη ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὥστε καθίσταται πράγματι ἡ πρώτη τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ ἡ πασῶν σπουδαιοτάτη.

Ἡ δικαιοσύνη, ὡς ἀρετὴ ἐν τῇ πολιτείᾳ δρώσα, δὲν ἐξασκεῖται ὡς τοιαύτη ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἐνστίκτου· ἀπορρέει ἀμέσως καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς. Πᾶν ὅτι πράττει ὁ ἄνθρωπος αὐτομάτως πράττει αὐτὸ κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ δουλεία· ἐνῶ ὅτι πράττει ὑπὸ τοῦ νοῦ ἐπιτασσόμενος δρᾷ ἐν ἐπιγνώσει, ἐλευθέρᾳ βουλήσει. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τοῦτο διαφέρει τῶν ἄλλων ζώων, καθ' ὅτι κέκτηται ἐλευθέραν βούλησιν, πλήρη ἔχων ἑαυτοῦ συνείδησιν, ἥτις ἀναντιρρήτως συνεπάγεται ἀείποτε τὴν ἠθικὴν εὐθύνην· « ἐν οἷς γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πράττειν καὶ τὸ μὴ πράττειν καὶ ἐν οἷς τὸ μὴ καὶ τὸ ναι· ὥστ' εἰ τὸ πράττειν, καλὸν ὄν, ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, καὶ τὸ μὴ πράττειν ἐφ' ἡμῖν ἔσται, αἰσχρὸν ὄν· καὶ εἰ τὸ μὴ πράττειν, καλὸν ὄν, ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὸ πράττειν, αἰσχρὸν ὄν, ἐφ' ἡμῖν. Εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν τὰ καλὰ πράττειν καὶ τὰ αἰσχρά, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μὴ πράττειν· τοῦτο δ' ἦν τὸ ἀγαθοῖς καὶ κακοῖς εἶναι· ἐφ' ἡμῖν ἄρα τὸ ἐπεικέσι καὶ φαύλοις εἶναι . . . ἢ τοῖς γε νῦν εἰρημένοις ἀμφισβητητέον, καὶ τὸν ἄνθρωπον οὐ φατέον ἀρχὴν εἶναι, οὐδὲ γεννητὴν τῶν πράξεων, ὥσπερ καὶ τέκνων . . . ἔοικε δέ, καθάπερ εἴρηται, ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ τῶν πράξεων (1).

Αὕτη ἡ ἐλευθέρᾳ βούλησις, ἡ πεφωτισμένη συναίσθησις τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε ἡ ὀδηγοῦσα αὐτὸν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τοῦ ἀρθοῦ μέσου, οὗ ἡ πραγμάτωσις ἐπιφέρει τὴν ἀρμονίαν ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Πᾶν δὲ τὸ συνωδᾶ τῇ ἐλευθέρᾳ ταύτῃ βουλήσει καὶ κατὰ τὰ ἐπιτάγματα αὐτῆς πραττόμενον εἶνε δίκαιον.

Κατὰ καθολικώτερον λόγον, ὅτι συμβαίνει ἐν τῇ ἀτομικῇ βουλήσει, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, συμβαίνει ἀναλόγως καὶ ἐν τῇ καθολικῇ βουλήσει, ἐν τῇ πολιτείᾳ· αὕτη ἐκδηλοῦται διὰ τῶν νόμων, τῶν αἰωνίων

(1) Ἱθ. Νικομ. Γ', ε'.

τούτων καὶ ἀπαραγράπτων ἐπιταγμάτων τοῦ λόγου. « Οἱ δὲ νόμοι ἀγορεύουσι περὶ ἀπάντων, στοχαζόμενοι ἢ τοῦ κοινῆ συμφέροντος πᾶσιν, ἢ τοῖς ἀρίστοις, ἢ τοῖς κυρίοις, κατ' ἀρετὴν, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον τοιοῦτον » (1).

Δικαιοσύνη εἶνε τὸ σύνολον πασῶν τῶν ἀληθῶν ἀρετῶν· « αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλ' ὅλη ἀρετὴ ἐστίν· οὐδ' ἡ ἐναντία ἀδικία μέρος κακίας, ἀλλ' ὅλη κακία. Τί δὲ διαφέρει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη αὕτη, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων· ἐστὶ μὲν γὰρ ἡ αὕτη τῷ δ' εἶναι, οὐ τὸ αὐτό· ἀλλ' ἡ μὲν πρὸς ἕτερον, δικαιοσύνη, ἡ δὲ τοιάδε ἕξις, ἀπλῶς ἀρετὴ »· ἐνῶ τὸ δίκαιον ἔχει καθόλου μερικωτέραν, μᾶλλον περιορισμένην, ἔννοιαν· « πάντα τὰ νόμιμα ἐστὶ πως δίκαια· τὰ τε γὰρ ὠρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς νόμιμα ἐστὶ, καὶ ἕκαστον τούτων δίκαιον εἶναι φάμεν » (2).

Τοιαύτη ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον, ἀλλ' ὁ ἰδίως προορισμὸς καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ δικαίου εἶνε ἡ ἐν τῷ πολιτικῷ τοῦ ἀνθρώπου βίῳ ἀποκάλυψις αὐτοῦ καὶ πραγματοποίησις. Τὸ δίκαιον εἶνε ἡ ζωογόνος πνοή, ἡ διαπνέουσα τὴν πολιτείαν καὶ καθιστᾶσα αὐτὴν τὸ ἐξοχώτατον τοῦ ἠθικοῦ βίου στοιχεῖον. Αὕτη ἡ πολιτεία ἀποκαλύπτεται διαφόρως ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ζωῇ· ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ποικιλίαν παρίσταται ὡσαύτως ἕκαστοτε καὶ τὸ δίκαιον. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης κρεῖττον πάντων τῶν ἀρχαίων ἠρεύνησε καὶ ἐπισταμένως ἀνέλυσε τὸ δίκαιον κατὰ τὰ διάφορα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ στοιχεῖα: πρῶτον, ὡς *φυσικὸν δίκαιον*, τὸ ἀπὸ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ἀπορρέον, δεύτερον, ὡς *νομικὸν δίκαιον*, τὸ ὑπὸ τῶν νόμων κυρούμενον, εἶτα ὡς *κοινόν*, ὡς *ἴδιον*, καὶ τέλος ὡς *γεγραμμένον* ἢ ὡς *ἄγραφον*. « Νόμος δ' ἐστὶν ὁ μὲν ἴδιος, ὁ δὲ κοινός· λέγω δὲ ἴδιον μὲν καθ' ὃν γεγραμμένον πολιτεύονται, κοινόν δὲ ὅσα ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ. Λέγω δὲ νόμον τὸν μὲν ἴδιον, τὸν δὲ κοινόν· ἴδιον μὲν τὸν ἐκάστοις ὠρισμένον πρὸς αὐτούς, καὶ τοῦτον τὸν μὲν ἄγραφον, τὸν δὲ γεγραμμένον, κοινόν δὲ τὸν κατὰ φύσιν. Ἔστι γὰρ, ὃ μαντεύονται τι πάντες, φύσει κοινόν δίκαιον καὶ ἀδικον, κἂν μηδεμίᾳ κοινωνία πρὸς ἀλλήλους ἢ μηδὲ συνθήκη » (3).

(1) Ἦθ. Νικομ. Ε', α'.

(2) Αὐτόθι.

(3) Ρητ. Α', 10, 15.